

Валентина Іванівна Николаєва
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4594-303X>
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»,
м. Дніпро, Україна
nykolaieva_v_i@pstu.edu

Андрій Петрович Лимар
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3419-5382>
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжкультурної комунікації
та соціально-гуманітарних дисциплін
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»,
м. Дніпро, Україна
lymar_a_p@pstu.edu

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА ВИДИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

У науково-оглядовій статті автори актуалізують проблему реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій. Систематизовано і проаналізовано різні наукові підходи щодо визначення складових (видів) реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій. Встановлено, що реабілітація військовослужбовців-учасників бойових дій передбачає наявність чотирьох основних складових (видів) – психологічної, соціальної, педагогічної та медичної. Схарактеризовано сутність кожного виду реабілітації. Акцент зроблено на тому, що всі види реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями-учасниками бойових дій є доволі вагомими, однак лише всі вони в комплексі можуть забезпечити ефективність системи реабілітації у цілому.

Ключові слова: реабілітація, комплексна реабілітація, реабілітаційна діяльність, військовослужбовці-учасники бойових дій.

Вступ. Сучасні процеси в українському суспільстві багато у чому визначаються збройною агресією Росії проти України, що триває з 2014 року, а з 24 лютого 2022 року – повномасштабним вторгненням Росії. Тривалі воєнні дії впливають на психічні стани, особистість і поведінку військовослужбовців. Відтак проблема соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців, які побували у військових конфліктах, що включає оцінку ймовірності збереження їхнього здоров'я та працездатності після впливу екстремальних факторів, сьогодні постає особливо актуальною.

Діяльність військовослужбовців відзначається необхідністю виконання професійних обов'язків у складних умовах, що супроводжуються загрозливими фізичними та стресовими факторами, пов'язаними з активними бойовими діями. Військовослужбовці-учасники бойових дій становляться об'єктами впливу травмуючих ситуацій. Унаслідок цього вони можуть отримувати фізичні поранення, психічні травми, які часто призводять до порушення нормальної життєдіяльності, інвалідності, зниження психологічної стійкості та виникнення несприятливих змін особистості, порушення соціального функціонування, що проявляються у вигляді дезадаптації. Всі ці наслідки негативно позначаються на загальному стані здоров'я, працездатності та взаєминах із оточуючими. Питання про несприятливі наслідки для психіки військовослужбовців-учасників бойових дій, які брали участь у жорстоких військових діях, стали предметом наукових досліджень за різними аспектами: правові засади та нормативно-правове забезпечення (Є. Гордієнко, 2018; К. Спицька, 2022; V. Chuban, K. Pasynchuk, S. Kuprikova, 2023); соціальна-психологічна підтримка (М. Соляник,

Ю. Скидан, 2024); соціально-економічна інтеграція (І. Цимбалюк, А. Колосок, 2024); соціальна робота з учасницями бойових дій (О. Файдюк, 2022) та ін.

Термін «реабілітація» часто використовується для характеристики комплексного процесу цілеспрямованої допомоги у підвищенні якості життя людини, який будується з врахуванням медичних, фізичних, психічних, професійних складників, що підкреслює його міждисциплінарний характер (Нечипоренко (ред.), 2024). Осмислюючи педагогічні та соціально-психологічні аспекти системи реабілітації військовослужбовців, які потребують як повсякденного супроводу, так і інтенсивного втручання, М. Бачинська (2022) обґрунтувала, що реабілітація має бути «комплексною, багаторівневою та динамічною системою заходів, спрямованих на відновлення, розвиток та утвердження соціального статусу особистості, її психологічних функцій, якостей, властивостей; фізичного здоров'я та соціального благополуччя; всебічне залучення до повноцінної життєдіяльності та дієздатності» (с. 109). Зазначимо, що поняття «реабілітація військовослужбовців-учасників бойових дій», яке останнім часом активно вводиться в український науковий обіг, обґрунтовано в роботах В. Турбан (2021). Дослідниця, крім цього, зосереджує увагу на системотвірних чинниках організації та здійснення комплексної реабілітації цієї категорії осіб, виокремлюючи етико-психологічний, як визначальний для реабілітаційної комунікації.

Відтак навіть стислий огляд актуальних досліджень українських вчених в контексті окресленої нами проблематики свідчить про їхню різноплановість та вияв унікальної авторської позиції, що, з нашої точки зору, потребує систематизації та узагальнення. Це дозволить розбудувати наукові основи ефективної української системи реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій, що має в основі унікальний практичний досвід та методологічні напрацювання. Крім цього, це може сприяти активній участі українських фахівців у розробці систем реабілітації в інших країнах-учасницях збройних конфліктів.

Мета статті: систематизація та узагальнення основних підходів та видів реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій.

Методи дослідження: для з'ясування стану розробленості проблеми, що вивчається, нами було проведено аналіз, систематизація та узагальнення даних наукової та навчально методичної літератури, періодичних видань, нормативно-правових актів тощо.

Виклад основних результатів дослідження. У своєму дослідженні ми спробували проаналізувати різні наукові підходи щодо визначення складових (видів) реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій.

Одна із наукових робіт стосовно зазначеної вище проблеми була присвячена медичній, професійній, соціальній, психологічній реабілітації учасників антитерористичної операції (А. Єна, В. Маслюк, А. Сергієнко, 2014). Наукові розвідки О. Ковальчук (2015) пропонують психологічну, професійну та соціальну реабілітацію військовослужбовців-учасників бойових дій. О. Буряк, М. Гіневський, Г. Катеруша (2015) досліджували медичну, фізичну, професійну і соціально-економічну реабілітацію зазначеної категорії. У той же час В. Трихліб (2015) вказує на соціетальну, медичну, військово-професійну, психологічну види реабілітації військовослужбовців. С. Іващенко, Л. Шахліна, О. Лазарєва (2016) наполягають на превентивній, клінічній, функціональній та психологічній реабілітації учасників бойових дій. В. Кальниш, Г. Пишнов, Д. Варивончик (2016) вказують на соціальну, медико-психотерапевтичну, психологічну складові реабілітації. А. Мельник (2016) окреслює медичну, психологічну, професійну й екстрену складову реабілітації.

Л. Якубова (2016) розробила структурно-функціональну модель соціальної реабілітації осіб, що повернулись із зони АТО і складові реабілітації такі: медична, педагогічна, професійна, психологічна, соціально-культурна. Зокрема Ю. Бриндиків (2017) розглядає мультидисциплінарний підхід до реабілітації, до складових цього процесу відносить медичну, психологічну, професійну й соціальну. Колектив авторів підручника «Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи» (2018) описують усі вищевикладені складові реабілітації, додаючи ще одну – духовну. Л. Вікторова, К. Чулкова (2019) пропонують соціальну, медичну і соціально-педагогічну реабілітацію військовослужбовців, а дослідник С. Базарний (2020) акцентує увагу у першу чергу на фізичній та соціальній реабілітації військовослужбовців.

Сучасні дослідження І. Рибчич, М. Хорошенко, С. Куп'як (2022) акцентують на медичній підтримці, психологічній реабілітації та соціальній адаптації військовослужбовців. Г Болдарь (2023) наполягає на правових та організаційних підходах до реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій. А. Дуля, Т. Спіріна (2024) описують дотримання принципів комплексності, системності та міждисциплінарності при реабілітації військовослужбовців.

На основі проведеного аналізу відзначимо, той факт, що більшість українських фахівців виокремлюють психологічний і медичний види реабілітації. У процесі дослідження нами було встановлено, що реабілітація військовослужбовців-учасників бойових дій передбачає наявність чотирьох основних складових (видів) – психологічної, соціальної, педагогічної та медичної.

Окрім цього, ці види реабілітації можуть взаємодіяти та комбінуватися між собою, утворюючи нові підходи залежно від об'єкта реабілітації, його психоемоційного стану, конкретних обставин, у яких опинився військовослужбовець, а також від чинників та умов, що впливають на організацію реабілітаційних заходів для цієї категорії клієнтів (рис. 1).

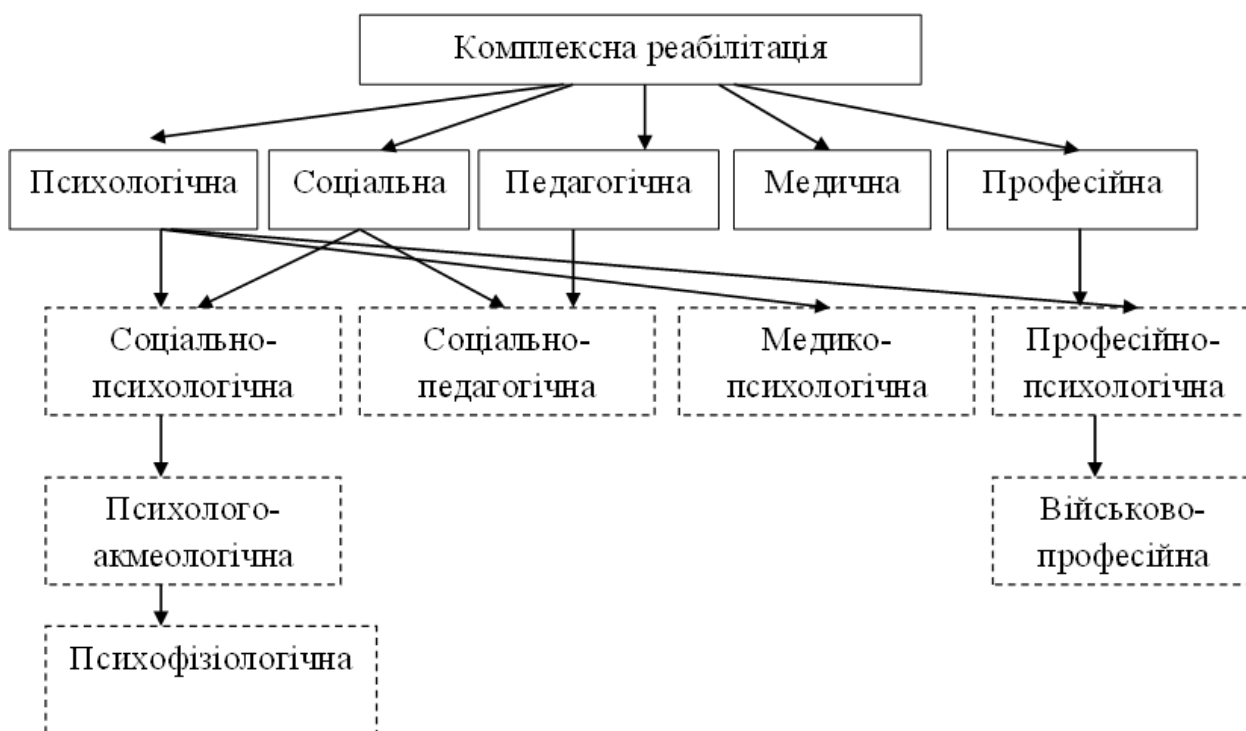

Рис. 1. Види реабілітації у складі комплексної реабілітації (Джерело: розробка Лимар А.П.)

Охарактеризуємо кожний вид реабілітації.

У Положенні про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України (2015), які брали участь у військових діях, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів) психологічна реабілітація є системою заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи (військовослужбовця), створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості.

Термінологічний словник-довідник менеджера охорони здоров'я представляє психологічну реабілітацію військовослужбовців як заходи щодо своєчасної профілактики та лікування психічних порушень; формування у військовослужбовців свідомої й активної участі в реабілітаційному процесі (В. Білий та ін.(ред.), 2001).

Таким чином, в узагальненому вигляді психологічна реабілітація є психічним відновленням колишньої орієнтації після ситуацій, які спричинили в особі почуття тривожності і страху. Відповідно, психологічна реабілітація – це система психологічних, психолого-педагогічних, соціально-психологічних заходів, спрямованих на відновлення або компенсацію порушених психічних функцій, станів, особистісного та соціального статусу людей, які отримали психічну травму (Положення, 2015).

Психологічна реабілітація може включати психологічне консультування, психотерапію, психокорекцію та психологічні тренінги. Часто виникає потреба у втручаннях, спрямованих на зменшення тривожності, подолання невротичних реакцій та формування адекватного ставлення до захворювання. Це також передбачає прийняття реабілітаційних заходів, розроблених з урахуванням сукупності клінічних, соціальних та економічних факторів.

За А. Мельник (2016) мета психологічної реабілітації покликана відновити психічне здоров'я і соціальну поведінку особистості в суспільстві. Залежно від глибини посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та індивідуальних особливостей військовослужбовців можна визначити завдання психологічної реабілітації:

- повернення військовослужбовців до бойового строю;
- підготовка до активної професійної діяльності та перехід на вищий рівень;
- підготовка до життя в умовах мирного суспільства;
- повернення бажання жити, не допускаючи при цьому емоційно-психічних зривів;
- формування мотивації до висхідної мобільності в нових умовах;
- нормалізація психічного стану;
- відновлення порушених або втрачених особою психічних функцій;
- гармонізація Я-образу учасника бойових дій зі сформованою соціально-особистісною ситуацією (поранення, інвалідизація тощо);
- надання допомоги для налагодження конструктивних відносин з референтними особами і групами (с. 177).

Психологічна реабілітація спрямована на вирішення у постраждалих внутрішніх конфліктів, перебудову життєвих цінностей та усунення відчуття душевного кризи. Іншими словами, психологічна реабілітація допомагає військовослужбовцям повернутися до нормального життя і позбавити себе того, що змінило основи їхньої особистості, цінностей і уявлень про себе. При складанні і реалізації програми психологічної реабілітації необхідно враховувати індивідуальні психологічні особливості особистості, гендерні та вікові характеристики, життєву ситуацію, в якій знаходиться військовослужбовець.

Процес психологічної реабілітації передбачає низку послідовних етапів, а саме: вступний, підготовчий, катарсичний, етап усвідомлення неадекватності екстремальної поведінки, формування навичок поведінки, визначення життєвих перспектив (інсайту) і етап підтримувальних заходів (Бриндиків, 2017, с. 47). Важливо розуміти, що психологічна травма, викликана війною, вимагає системного і багаторівневого підходу, який враховує як біологічні, так і соціальні, і психологічні аспекти.

Зазначимо, що соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців-учасників бойових дій сприяє перш за все формуванню тимчасової перспективи, здатність поставити перед собою цілі у майбутньому, підвищення значущості цінностей розвитку себе і своїх досягнень, що виявляються перш за все в інтересах у своєму особистісному потенціалі та можливостей його розвитку для досягнення конкретних результатів. Основні завдання соціально-психологічної реабілітації:

- оцінка психофізіологічного стану постраждалих, визначення якості та ступеня психоемоційного розладу;
- визначення шляхів і методів психологічного впливу з метою відновлення психічного здоров'я і працездатності ;
- формування оптимальної психологічної реакції на наслідки поранення і лікування;
- вивчення динаміки психічних порушень у процесі лікування;
- оцінка відновлення фізичної, сенсорної та інтелектуальної працездатності, поєднання їх з номінальними показниками професійної працездатності, утрачених психічних функцій;
- корекція психосоматичного статусу методами психотерапевтичної, психофізіологічної і психофармакологічної взаємодії;
- здійснення професійної реабілітації, а при необхідності – професійної переорієнтації;
- корекція самосвідомості, самооцінки и самопочуття.

Зупинимося більш докладно на тлумаченні сутності медико-психологічної реабілітації, яка у Наказі Міністерства оборони України від 04.11.2016 р. «Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних Силах України» представлена як комплекс медичних, психологічних, загальних оздоровчих заходів, які здійснюються з метою відновлення здоров'я та корекції психофізіологічних функцій, отримання оптимального рівня боєздатності (працездатності) військовослужбовців, а також створення сприятливих умов для відновлення соціальної активності, розвитку та утвердження особистості (Інструкція, 2016).

Процедура медико-психологічної реабілітації передбачає наявність декількох етапів: психологічну діагностику і прогнозування, комплексну психологічну корекцію, а також етап тривалого спостереження і контролю. Мета психологічного вивчення – оцінка розвитку психологічних особливостей особистості, які впливають на ефективність результату реабілітації та ймовірність розвитку ПТСР (Кальниш, Пишнов, Варивончик, 2015).

Медико-психологічна реабілітація включає в себе кілька ключових етапів:

1. Діагностика і оцінка стану.
2. Складання індивідуального плану реабілітації.
3. Психотерапевтична робота. .
4. Медикаментозна підтримка:
5. Соціальна адаптація.
6. Підтримуюча терапія.

Психофізіологічна реабілітація є одним із напрямів загальної системи відновлення. Її актуальність для сучасних Збройних Сил зумовлена зростанням психічних та фізичних навантажень на військовослужбовців під час виконання військово-професійних обов'язків. Цей вид реабілітації передбачає застосування комплексу медико-психологічних заходів, спрямованих на відновлення функціонального стану організму, стабілізацію емоційного стану, морально-етичних та мотиваційних установок. Основна мета – забезпечити оптимальну адаптацію особистості та розвиток професійно важливих якостей, необхідних для підтримання військово-професійної працездатності у постраждалих (реконвалесцентів).

Об'єктом психофізіологічної реабілітації є військовослужбовці, які перенесли захворювання з тимчасовою втратою працездатності, а також отримали травми і поранення при виконанні професійних обов'язків.

Соціальна реабілітація військовослужбовців є одним із ключових напрямів державної соціальної політики та формою владних відносин, що реалізуються державними органами та політичними інститутами. На наш погляд, соціальна реабілітація передбачає комплекс психолого-педагогічних, соціальних, соціально-економічних та інших заходів, спрямованих на подолання або компенсацію обмежень у життєдіяльності.

Основна мета соціальної реабілітації – відновлення соціальних прав і гарантій військовослужбовців, які брали участь у бойових діях як на території країни («гарячі точки»), так і за її межами в складі збройних сил або в якості військових фахівців та радників. Крім того, важливим аспектом є формування у суспільній свідомості позитивного образу військовослужбовця – учасника бойових дій.

Однією зі складових соціальної реабілітації є відновлення соціального статусу військовослужбовців, можливість стати повноцінним учасником соціального процесу. Зокрема, можна визначити соціальну реабілітацію на регіональному (місцевому) рівні як сукупність економічних, медичних, соціальних, психологічних та інших заходів, спрямованих на відновлення і розвиток усіх умов нормальної соціальної життєдіяльності учасників бойових дій.

Соціальна адаптація є невід'ємною частиною успішної реабілітації. Повернення до мирного життя часто супроводжується труднощами у відносинах з близькими, проблемами з працевлаштуванням та інтеграцією в суспільство. Для вирішення цих проблем застосовуються такі методи:

1) Соціальна підтримка: включає роботу з сім'єю військовослужбовця, навчання близьких людей навикам спілкування з людиною, що пройшли через бойові дії. Це допомагає знизити рівень стресу в сім'ї і поліпшити відносини.

2) Допомога в працевлаштуванні: включає програми професійної перепідготовки, допомогу в пошуку роботи та адаптації на новому місці. Трудова зайнятість відіграє важливу роль у відновленні почуття власної значущості та корисності.

3) Юридична підтримка: ветерани часто стикаються з юридичними проблемами, пов'язаними з отриманням соціальних пільг, пенсій та інших форм підтримки. Юридична допомога допомагає вирішити ці питання і полегшити процес соціальної адаптації (Якубова, 2017, с. 52).

Слід також враховувати той факт, що успішна соціальна реабілітація залежить від чинників сімейного благополуччя, так як зміна відносин у сім'ї впливає на ефективність психологічної допомоги, а бажання проявити себе у творчості є однією з форм самореалізації особистості, що компенсує брак розуміння і співчуття у звичайному житті.

Крім того, саме соціальна реабілітація забезпечує нормальне існування особистості в соціумі, запобігає її деградації. Така реабілітація передбачає повне «викорінення війни» в самосвідомості військовослужбовця і повернення його до довоєнного психологічного стану.

Зауважимо, що соціальна реабілітація поранених передбачає комплекс практичних заходів і систему соціальної діяльності, які спрямовані на відновлення функціонального стану організму, нормалізацію емоційної, морально-етичної та мотиваційної сфер, досягнення оптимального рівня особистісної адаптації і професійно важливих якостей військовослужбовця, що забезпечують його військово-професійну працездатність (Кальниш, Пишнов, Варивончик, 2016).

Система психологічної та медичної реадaptaції військовослужбовців-учасників бойових дій, як складової соціальної реабілітації передбачає: 1) перший рівень ґрунтується на можливостях, якими володіють військові частини та військові комісаріати; 2) другий рівень передбачає залучення військових санаторіїв, центрів реабілітації ветеранських організацій; 3) до третього рівня входять державні та недержавні реабілітаційні центри.

В. Кальниш, Г. Пишнов, Д. Варивончик (2015) зазначають, що основні завдання соціальної реабілітації спрямовані на:

- оцінку психофізіологічного стану потерпілих, визначення якості та ступеня психоемоційного розладу;
- визначення оптимальних шляхів і методів впливу, спрямованих на відновлення оптимальної працездатності;
- формування оптимальної психологічної реакції на перебіг і наслідки поранення;
- вивчення динаміки психічних порушень у процесі лікування;
- оцінку фізичної, сенсорної та інтелектуальної працездатності, зіставлення їх з номінальними показниками професійної працездатності та відновлення втрачених психічних функцій;
- корекцію психосоматичного статусу методами психотерапевтичних, психофізіологічних і психофармакологічних впливів;
- здійснення професійної реабілітації, а при необхідності – професійної переорієнтації;
- корекцію самосвідомості, самооцінки і самопочуття (с. 37–43).

Говорячи про процес реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій, які отримали психічні травми, слід виокремити соціетальну реабілітацію, дослідники пояснюють це поняття тим, що людина – істота соціальна, особливу значимість для неї мають події суспільного життя і найближче оточення – соціальний фактор. Тому соціетальна реабілітація виступає однією з найважливіших у системі загальної реабілітації.

Соціетальна реабілітація військовослужбовця на цьому етапі визначається його взаємовідносинами у військовому колективі, здатністю до суспільно корисної діяльності, особливостями поведінки та сформованістю інтересів. Основна мета соціетального впливу – корекція світогляду, формування позитивного ставлення до життя та активізація суспільних ідеалів (Трихліб, 2015).

Цей вплив здійснюється через психосоціальні механізми, зокрема групову терапію, стимулювання соціальної активності, залучення до суспільно значущої діяльності та роботи, яка приносить задоволення. Важливим чинником реабілітації є підтримка від товаришів по службі, зокрема отримання від них особистих повідомлень і листів. Організаційно-виховна діяльність командирів також відіграє значну роль, сприяючи ефективнішій реабілітації військовослужбовців.

Наступною у складі комплексної реабілітації виокремлено педагогічну реабілітацію, яка передбачає встановлення довірливих взаємин, формування позитивної самооцінки, створення ситуації успіху, мотивацію на позитивні досягнення, охоплює діяльність щодо надання індивідуальної допомоги, розвиток моральних уявлень, підвищення рівня саморегуляції та вироблення адекватних навичок поведінки і спілкування (Бриндіков, 2017, с. 51).

Завершує огляд видів реабілітації військовослужбовців – соціально-педагогічна реабілітація, що полягає у певній сукупності «цілеспрямованих соціально-педагогічних заходів (форм, методів та технологій), які мають сприяти відновленню втрачених особою соціальних функцій, комфортного життєзабезпечення, посилення турботи про дану особистість» (Вікторова, Чулкова, 2019, с. 96). При цьому створюються відповідні умови для військовослужбовців з метою формування активної життєвої позиції.

Метою соціально-педагогічної реабілітації військовослужбовців підвищення рівня їх соціальної захищеності та сприяння інтеграції у суспільство. Це досягається шляхом створення умов для реалізації їхнього особистісного потенціалу, розвитку або зміцнення нових соціальних і професійних зв'язків.

Процес реабілітації передбачає формування більш сприятливих соціальних умов для розвитку особистості. Основним завданням є створення можливостей для подолання соціальних проблем, що виникли внаслідок захворювання, травми чи поранення. Цей процес розглядається як спосіб подолання несприятливих обставин, з якими стикаються військовослужбовці у складних життєвих ситуаціях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Військовослужбовці Збройних Сил України, які брали участь у бойових діях, вимагають підвищеної соціальної уваги, організації системи комплексної реабілітації. Існуючий в українському суспільстві комплекс заходів, які визначають напрями державної політики, і які надають спеціальні служби щодо реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій, має поки що частковий, безсистемний і фрагментарний характер.

Військовослужбовці-учасники бойових дій як об'єкт впливу травмуючої ситуації:

- вимагають підвищеної уваги при проведенні реабілітаційних заходів;
- мають обмежене коло домагань у професійній реабілітації;
- потребують комплексної психологічної та соціальної корекції та адаптації до мирного життя;
- потребують регулярного проведення медичної реабілітації з метою запобігання розвитку ускладнень наявних захворювань та їх прогресування у бік інвалідності.

У зв'язку з цим, виникла необхідність розроблення пропозиції для формування державної політики реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій як на базі медичних та реабілітаційних установ, так і поза ними, застосовуючи позитивні фактори функціонування громадянського суспільства, такі як залучення соціальних працівників, практичних психологів, керівників громадських організацій та волонтерів, котрі працюють у військових частинах та госпіталях для ветеранів війни.

Таким чином, війна ще довго буде впливає на військовослужбовців-учасників бойових дій. Тому слід звернути особливу увагу на необхідність проведення реабілітаційної роботи з ними. Комплексна реабілітація, як система заходів, буде забезпечувати покращення рівня і якості життя військовослужбовців-учасників бойових дій, створення для них рівних можливостей для повної участі в житті суспільства.

Література

- Базарний С. В. Соціальна реабілітація військовослужбовців. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 32. С. 152–157.
- Бачинська М. В. Організаційно-методичні особливості педагогічної та соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді під час воєнних дій в Україні. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2022. Вип. 1(6). С. 104–112. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-13>
- Болдарь Г. Є. Сучасні правові та організаційні підходи до фізичної терапії, комплексної та соціальної реабілітації військовослужбовців в Україні. *DICTUM FACTUM. Трудове право. Право соціального забезпечення*. 2023. № 2(14). С. 119–126.
- Бриндіков Ю. Л. Мультидисциплінарний підхід у реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія : педагогічні науки. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2017. № 3(10). С. 44–56.
- Буряк О. О. Гіневський М. І., Катеруша Г. Л. Шляхи та методи реабілітації осіб з «військовим синдромом» та посттравматичним стресовим розладом. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2015. Вип. 3 (44). С. 137–141.
- Вікторова Л. В., Чулкова К. О. Соціально-педагогічна реабілітація військовослужбовців-учасників збройних конфліктів : загальнонауковий аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2019. Вип. 26. С. 94–102.
- Гордієнко Є. П. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту учасників бойових дій. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 1. С. 117–125.
- Дуля А., Спіріна Т. До питання реабілітації учасників бойових дій в Україні. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. № 1. С. 38–43.
- Єна А. І., Маслюк В. В., Сергієнко А. В. Актуальність і організаційні засади медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції. *Науковий журнал МОЗ України*. 2014. № 1 (5). С. 5–16.
- Іващенко С. Н., Шахліна Л. Я., Лазарєва О. Б. Особливості побудови фазової моделі фізичної реабілітації військовослужбовців, що постраждали внаслідок бойових дій. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2016. Вип. 3 (72). С. 63–67.
- Кальниш В. В., Пишнов Г. Ю., Варивончик Д. В. Актуальні проблеми психофізіологічного стану учасників бойових дій. *Україна. Здоров'я нації*. 2016. № 4/1 (41). С. 37–43.
- Ковальчук О. П. Проектування уявлень про професійне майбутнє у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції засобами психологічного супроводу. *Психологічні перспективи*. 2015. Вип. 26. С. 157–167.
- Мельник А. П. Особливості психологічної реабілітації військовослужбовців, які перебували в умовах бойових дій. *Психологічні перспективи*. 2016. Випуск 28. С. 176–185.
- Парадигмальні аспекти становлення реабілітаційного хабу як протектора соціалізації осіб з особливими потребами: монографія / За загальною редакцією д. пед. н., проф. В. В. Нечипоренко. Запоріжжя : Хортицька національна академія, 2024. 350 с.
- Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 3. Київ, 2018. 236 с.
- Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 04.11.2016 р. № 591. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1538-16#Text> (Дата перегляду 01.06.24)
- Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: Наказ Міністерства оборони

- України від 09.12.2015 р. № 702. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text>
(Дата перегляду 01.06.24)
- Рибчич І. Є., Хорошенко М. В., Куп'як С. Р. Формування державної політики медико-психологічної реабілітації військовослужбовців на етапі адаптації до соціально-економічних умов життєдіяльності соціуму. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Вип. 5. С. 28–32.
- Соляник М., Скидан Ю. Зміст та форми соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)*. 2024. Випуск 1(10). С. 157–161.
- Спицька К. Правові засади соціального захисту учасників бойових дій в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. С. 171–181.
- Термінологічний словник-довідник менеджера охорони здоров'я : навч.-довідк. вид. / В. Я. Білий, М. П. Бойчак, Л. А. Голик, В. О. Жаховський, В. А. Кованська; ред.: В. Я Білий, Б. П. Криштопа. Київ : Преса України, 2001. 235 с.
- Трихліб В. І. Структура бойової травми залежно від характеру уражувальних факторів під час деяких сучасних локальних війн, військових конфліктів: (огляд літератури). *Сімейна медицина*. 2015. № 4. С. 63–70.
- Турбан В. В. Реабілітаційна та реінтеграційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій в центрах соціальних служб: етичний аспект *Творча спадщина Г.С. Костюка: історія та сучасність*. 2021. С.336–345 URL : <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v9/i11/33.pdf> (Дата перегляду 01.06.24)
- Файдюк О. В. Учасниці бойових дій як об'єкт соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2022. Вип. 2. С. 188–191.
- Цимбалюк І., Колосок А. Теоретичні основи соціально-економічної реінтеграції ветеранів у цивільне суспільство. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. №2. С. 140–148.
- Якубова Л. Структурно-функціональна модель соціальної реабілітації осіб, що повернулись із зони АТО. *Молодь і ринок*. 2017. № 5 (148). С. 50–54.
- Chuban V., Pasynchuk K., Kuprikova S. The current state in legal provision of social protection of combatants. *Juridical scientific and electronic journal*. 2023. January. P. 274–278.

References

- Bachynska, M. V. (2022). Organizational and methodological peculiarities of pedagogical and social-psychological rehabilitation of children and youth during the military events in Ukraine. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education – Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 1(6). 104–112 <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6-13> (ukr).
- Bazarnyy, S. V. (2020). Social rehabilitation of military personnel. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Vyp. 32. 152–157. (ukr).
- Bilyy V. YA. , Boychak, M. P., Holyk, L. A., Zhakhovs'kyi, V. O. & Kovans'ka, V. A. (2001). Terminological dictionary-reference book for the health care manager: educational-reference edition : Presa Ukrainy (ukr). (2023).
- Boldar, H. YE Modern legal and organizational approaches to physical therapy, complex and social rehabilitation of military personnel in Ukraine. *DICTUM FACTUM. Labor law. Social security law*. № 2(14). 119–126 (ukr).
- Bryndikov, YU. L. (2017). Multidisciplinary approach in the rehabilitation of servicemen participating in hostilities. Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: pedagogical sciences. Khmelnytskyi: Publishing house of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. № 3(10). 44–56 (ukr).
- Buryak, O. O., Hinevs'kyi, M. I. & Katerusha, H. L. (2015). Ways and methods of rehabilitation of people with “military syndrome” and post-traumatic stress disorder. Collection of scientific papers of the Kharkiv Air Force University. 3 (44). 137–141 (ukr).

- Chuban, V., Pasynchuk, K. & Kuprikova, S. (2023). The current state in legal provision of social protection of combatants. *Juridical scientific and electronic journal*. January. 274–278. (eng).
- Dulya, A. & Spirina, T. (2024). On the issue of rehabilitation of combatants in Ukraine. *Politeness. Humanitas*. №1. 38–43 (ukr).
- Faydyuk, O. V. (2022). Participants in hostilities as an object of social work. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social Work*. Issue 2. 188–191 (ukr).
- Fundamentals of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis (2018). Textbook. Volume 3 (ukr).
- Hordiyenko, YE. P. (2018). Regulatory and legal support for social protection of combatants. *Public Administration Efficiency*. Issue 11. 117–125 (ukr).
- Ivashchenko, S. N., Shakhlina, L. YA. & Lazaryeva, O. B. (2016). Peculiarities of building a phase model of physical rehabilitation of servicemen injured in combat operations. *Scientific journal of the National Polytechnic University named after M. P. Dragomanov*. Issue.3 (72). 63–67 (ukr).
- Kal'nysh, V. V., Pyshnov, H. YU. & Varyvonchik, D. V. (2016). Actual problems of the psychophysiological state of combatants. *Ukraine. Health of the Nation* № 4/1 (41). 37–43. (ukr.)
- Koval'chuk, O. P. (2015). Projecting ideas about the professional future of military personnel – participants in anti-terrorist operations by means of psychological support. *Psychological Perspectives*. Issue 26. 157–167 (ukr).
- Mel'nyk, A. P. (2016). Peculiarities of psychological rehabilitation of servicemen who were in combat operations. *Psychological Perspectives*. Issue 28. 176–185 (ukr).
- Nechyporenko, V. V. (Ed.) (2024). Paradigmatic aspects of the formation of a rehabilitation hub as a protector of socialization of people with special needs: monograph (ukr).
- On the approval of the Instructions on the organization of sanatorium-resort treatment, medical and medical-psychological rehabilitation in the Armed Forces of Ukraine <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1538-16#Text> (Date of access: 01.06.2024) (ukr).
- On the approval of the Regulation on the psychological rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and the State Special Transport Service, who participated in the anti-terrorist operation, carried out measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation in the Donetsk and Luhansk regions, or performed official (combat)) tasks in extreme conditions <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text> (Date of access: 01.06.2024) (ukr).
- Rybchych, I. YE., Khoroshenko, M. V. & Kup"yak, S. R. (2022). Formation of the state policy of medical and psychological rehabilitation of military personnel at the stage of adaptation to the socio-economic conditions of life in society. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*. Issue 5. 28–32 (ukr).
- Solyanyk, M. & Skydan, YU. (2024). Content and forms of social work with families of military personnel *Scientific Journal of Khortytsia National Academy (Series: Pedagogy. Social Work)*. Issue 1(10). 157–161 (ukr).
- Spyts'ka, K. (2022). Legal principles of social protection of participants in hostilities in Ukraine. *Yurydychnyy visnyk*. 171–181 (ukr).
- Trykhlil, V. I. (2015). The structure of combat trauma depending on the nature of the damaging factors during some modern local wars and military conflicts: (literature review). *Family medicine*. № 4. 63–70. (ukr).
- Tsymbalyuk, I. & Kolosok, A. (2024). Theoretical foundations of socio-economic reintegration of veterans into civil society. *Politeness. Humanitas*. № 2. 140–148. (ukr).
- Turban, V. V. Rehabilitation and reintegration work with military personnel, participants in hostilities in social service centers: ethical aspect Creative heritage of G.S. Kostyuk: history and modernity. 2021. 336–345 <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v9/i11/33.pdf> (Date of review 01.06.24) (ukr).
- Viktorova, L. V. & Chulkova, K. O. (2019). Social and pedagogical rehabilitation of military personnel participating in armed conflicts: general scientific aspect. *Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Series 11: Social Work. Social Pedagogy*. Issue 26. 94–102. (ukr).

- Yakubova, L. (2017). Structural and functional model of social rehabilitation of persons who returned from the ATO zone. *Youth and the market*. № 5 (148). 50–54 (ukr).
- Yena, A. I., Maslyuk, V. V., Serhiyenko, A. V. (2014). Relevance and organizational principles of medical and psychological rehabilitation of participants in the anti-terrorist operation. *Scientific Journal of the Ministry of Health of Ukraine*. № 1 (5). 5–16 (ukr).

MAIN APPROACHES AND TYPES OF REHABILITATION OF MILITARY PERSONNEL WHO PARTICIPATING IN HOSTILITIES

Valentyna Nykolaieva, Doctor of Public Administration, Professor, of Sociology and Social Work, State Higher Education Institution «Pryazovskyi State Technical University», Dnipro, Ukraine, e-mail: nykolaieva_v_i@pstu.edu

Andrii Lyamar, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Intercultural Communication and Social and Humanities, Private Higher Educational Institution «Dnipro Humanitarian University», Dnipro, Ukraine, e-mail: lymar_a_p@pstu.edu

In today's conditions, when the war with the Russian Federation continues, the problem of socio-psychological rehabilitation of military personnel who have been in military conflicts, which includes assessing the likelihood of preserving their health and working capacity after exposure to extreme factors, is becoming especially relevant today. The purpose of the article is to systematize and generalize the main approaches and types of rehabilitation of military personnel participating in hostilities.

In the scientific survey, the authors highlighted the problem of rehabilitation of military personnel who participated in hostilities. Various scientific approaches to determining the components (types) of rehabilitation of military personnel participating in hostilities have been systematized and analyzed. It has been established that the rehabilitation of military personnel participating in hostilities involves the presence of four main components (types) - psychological, social, pedagogical, and medical. A scheme of types of rehabilitation of military personnel as part of comprehensive rehabilitation has been developed. The essence of each type of rehabilitation is characterized. The emphasis is on the fact that all types of rehabilitation activities with military personnel participating in hostilities are quite important, but only all of them in combination can ensure the effectiveness of the rehabilitation system as a whole.

Therefore, in this regard, there was a need to develop a proposal for the formation of a state policy for the rehabilitation of military personnel who participated in hostilities, both on the basis of medical and rehabilitation institutions and outside them, applying positive factors of the functioning of civil society, such as the involvement of social workers, practical psychologists, heads of public organizations and volunteers who work in military units and hospitals for war veterans.

Key words: *rehabilitation, comprehensive rehabilitation, rehabilitation activity, military personnel participating in hostilities.*

Авторський внесок: Николаєва В. І. – 50 %, Лимар А. П. – 50 %

Стаття надійшла до редакції / Received 01.08.2024

Прийнята до друку / Accepted 25.10.2024

Унікальність тексту 83,3 % («StrikePlagiarism» ID 330096709)

© Николаєва Валентина Іванівна, Лимар Андрій Петрович, 2024.